

Kazimierz BOBOWSKI

O metodach identyfikacji rąk pisarskich w rękopisach średniowiecznych

Metoda formalnej klasyfikacji pisma z zastosowaniem kryteriów paleograficznych jest nieodzowna przy datowaniu zabytków rękopiśmiennych. Podstawy takiej analizy są przede wszystkim historyczno-filologiczne. Opis liter, znaków i ich połączeń ma uzasadnić miejsce danego rękopisu w dziejach pisma¹. Na niedostatek tego typu klasyfikacji pisma dla oceny epoki i środowisk społecznych, w których ono powstawało, wskazywała w nauce polskiej Brygida Kürbis². Badając rozwój pisma gotyckiego w średniowieczu podkreśliła potrzebę uwzględniania społeczno-kulturalnego tła epoki oraz zmienności technik pisania.

Stosując metody paleograficzne rejestrujemy zmienności form liter i znaków oraz jesteśmy w stanie zbadać jak w określonych skryptoriach formowano pismo według utartych wzorów i kanonów graficznych. Otrzymujemy dane o ogólnych cechach stylistycznych określonego typu pisma oraz katalog szczegółowych cech graficznych, jak typy liter i ich wariantów, charakterystyczne elementy liter, ligatur, znaków funkcjonalnych, ozdóbek, jak moduł i relief pisma, stopień jego kursywności, kierunek prowadzonych linii, predylekcje pisarzy do pewnych form kaligraficznych, ortograficznych, ornamentacyjnych itp. Różni pisarze byli wyuczeni w rozmaitych sposobach pisania, ale ich wprawa w tym zakresie była niewątpliwie różna, co pozwala dostrzec cechy indywidualne co najmniej w odniesieniu do pisma od końca XII i początku XIII w.³ Paleografia poprzestaje tylko na stwierdzaniu indywidualizmu pisarzy, nie wiążąc go z określonymi danymi osobniczymi, które są istotną jego determinantą⁴.

Pismo w rozumieniu paleografii jest jednym z elementów źródła historycznego, zatem analizuje się je jako relikw epoki minioniej, jako coś statycznego, sam tylko wynik pisania, a nie jako — w pewnej przynajmniej mierze — okazanie (świadectwo) pisarza żyjącego w momencie tej czynności. Analiza paleograficzna nie obejmuje swoistych, indywidualnych cech pisma w rękopisach średniowiecznych, „przykrytych” niejako cechami wyuczonymi, wynikającymi z kanonu wyuczonego duktu. Błędem byłoby zakładać, że takie właściwości graficzne, jako wyraz określonych osobowościowych i fizycznych cech indywidualnych pisarzy, nie występują w pismach formującej się, na ogół dopiero w ciągu XIII stulecia, kursywy gotyckiej lub w kaligraficznej minuskule z XI i XII w. Jeden i drugi sposób pisania był następstwem stosowania różnych technik. Klasyczne metody paleograficzne nie wystarczają przy określaniu szkół i rąk pisarskich już dla stuleci XII i XIII, kiedy to ujednoczenie pisma na różnych obsza-

¹ B. Bischoff, *Paläographie des römischen Altertums und des abendländischen Mittelalters*, [Grundlage der Germanistik, 24], Berlin 1979, s. 63.

² W streszczeniu referatu: *Rozwój pisma gotyckiego*, Sprawozdania Poznańskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk 19 (1955) nr 44/45, s. 252.

³ Od tego czasu można datować początek tendencji kursywnych w piśmie.

⁴ Zob. V. Bang, *Evolution de l'écriture de l'enfant à l'adulte*, Paris 1959, s. 122, 145, 158; H. Schneickert, *Leitfaden der gerichtlichen Schriftvergleichung*, Berlin 1918, s. 10–12

zach Europy potęgowane jeszcze było dodatkowo upowszechnieniem się w tym czasie wymiany pisma, to znaczy rozpowszechnianiem określonych duktów na różnych terytoriach poza skryptorium macierzystym (m. in. dzięki rozszerzaniu się filiacji różnych klasztorów). Istotę pisma stanowiły już wówczas nie kształty liter i znaków, łatwych do naśladowania, lecz określone predylekcje i przyzwyczajenia poszczególnych pisarzy do różnych, swoistych form graficznych (np. sposobu prowadzenia linii rytmu i tempa pisma), podkreślających pewną dokładność wyrazu graficznego rękopisu, którą należy traktować jako zwierciadło opanowania techniki pisania, nade wszystko zaś — jego indywidualnych cech fizycznych i psychicznych⁵. Stosując więc kryteria paleograficzne jesteśmy w stanie ustalić jedynie podobieństwa dotyczące strony zewnętrznej pisma. Sądy dotyczące identyfikacji rąk pisarskich opierane są na liczbie podobieństw i różnic, nie zaś na warunkach technicznych pisania. Zatem metody paleograficzne, polegające na porównywaniu próbek pisma i ustalaniu tą drogą identyczności rąk pisarskich w odniesieniu do dwóch lub więcej rękopisów, nie dają wyników pewnych, a ich weryfikacja nie jest możliwa.

Na potrzebę poszerzenia tradycyjnie rozumianych analiz paleograficznych wskazywała w powojennym piśmiennictwie polskim już w 1955 r. B. Kürbis⁶. Jednak w większości prac, zwłaszcza w licznych już powojennych monografiach różnych średniowiecznych kancelarii świeckich i kościelnych, przeważa zbyt powierzchowna charakterystyka pisma dokumentów, ograniczająca się do ogólnego opisu duktu i najbardziej charakterystycznych, zdaniem autorów, typów liter. Rzadziej dotyczy ona znaków funkcjonalnych i zdobników, a jeszcze mniej — różnych elementów liter oraz innych cech, którymi wyróżniają się graficzne warstwy pisma. Rzecz zrozumiała, że tak ograniczony zakres formalnej klasyfikacji i analizy zmienności form graficznych pisma tym bardziej nie może dostarczyć budzących zaufanie ustaleń w zakresie identyfikacji rąk pisarskich.

Wydarzeniem w polskiej myśli historyczno-paleograficznej jest natomiast studium Konstantego Jażdżewskiego, opublikowane w 1976 r., a dotyczące skryptorium cysterskiego w Lubiążu w pierwszej ćwierci XIII w.⁷ Zawarte w nim uwagi metodyczne, jak i sama analiza merytoryczna, znacznie wycho-
dzą poza szablony metody typowo paleograficznej. Autor objął badaniem cały repertuar najróżniejszych cech i form typowych (typy liter i ich wariantów, elementy liter, zbitek literowych, znaki funkcjonalne, elementy ornamentacyjne, moduł i rytm pisma, kierunek prowadzenia linii, łuki i kąty), przede wszystkim jednak obserwował technikę pisania.

W nauce zachodniej niedostatek metod paleograficznych najwcześniej dostrzegł Heinrich Fichtenau. Uczony ten w swojej doskonałej pracy wydanej w Wiedniu w 1946 r., pt. «Mensch und Schrift im Mittelalter», podkreślał konieczność uwzględniania naukowej grafologii przy ocenie pisma, które w pewnej mierze może określać piszących niegdyś ludzi. Za potrzebą adaptacji grafologii na użytek paleografii opowiadał się w swych uniwersyteckich wykładach R. Pophal⁸. Postulował on, aby przy badaniu pisma średniowiecznego dokładnie odtwarzać ruch ręki pisarza oraz stale mieć na uwadze cały obraz pisma na podłożu pisarskim. Dla ułatwienia oceny cech indywidualnych pisarzy Pophal proponował wierne przerysowywanie liter i znaków⁹.

Próby unowocześnienia dotychczas stosowanych analiz paleograficznych rękopisów średniowiecznych podejmowali ostatnio C. Gilissen¹⁰, E. Krüger¹¹ ze słynnej marburskiej szkoły paleografii, związanej

⁵ Zob. G. Meyer, *Die wissenschaftliche Grundlagen der Graphologie. [Vorschule der gerichtlichen Schriftvergleichung]*, Jena 1925, s. 17

⁶ W cytowanym referacie — zob. przyp. 1.

⁷ *Dzieła kaligraficzne mnicha Jakuba, kopisty skryptorium cysterskiego w Lubiążu z pierwszej ćwierci XIII w.*, St. Źródł. 21 (1976) s. 19–44.

⁸ Opublikowanych w pracy pt. *Die Schrift und das Schreiben, Der Schreiber*, Stuttgart 1965 [Graphologie in Vorlesungen].

⁹ *Ibidem*, s. 1. Identyczną wskazówkę zalecał jeszcze przed drugą wojną światową O. Hurm, *Schriftform und Schreibwerkzeug*, Wien 1928, s. 2 n.

¹⁰ W pracy: *L'expertise des écritures médiévales, Recherche d'une méthode avec application à un manuscrit du XI^e siècle: le lectionnaire de Lobbes, Codex Bruxellensis 18018* [Les Publications de Scriptorium, 6], Gand 1973.

¹¹ W pracy: *Die Schreib- und Malwerkstatt der Abtei Helmarshausen bis in die Zeit Heinrichs des Löwen, I–III*, [Quellen und Forschungen zur hessischen Geschichte, 21], Darmstadt 1972. Posługując się metodami statystycznymi autor ustalał pisarzy na podstawie zgodności wszystkich lub przeważającej liczby znaków i liter kilku rękopisów, pochodzących z tego samego okresu i terytorium.

De Gra. Dur. Amn. Amib. presens scriptur. In Dno. Datum. Quia que per
fuit Augustinus Invenere & omnino tradidit. Quare est ad illis soliditate scriptur. phemari. se ob
mori penit. tradant. Cuius Iam speciali dilectione pre Certi Curant. Dicitur Curate nostras
Erphesfelle regant. & hanc sine & Inamo Cede Allegant. quod quidamoda obsequia. & dicitur ferri
tunc que sicut eide Curat scriptur. quibus & no cessat. quibus sine consuetudine vram volumus. quod
omib. ad ipsam Curate nram venire volent. Sicutenab. In partu. Calende. & In partu. q
dicit. Pridie. & Intra. usq. ad Curate. firmu. Dicitur. & libere. p. hanc. veniendi. ad ipsam
& Redandi. hanc. sua. Jura. vendendi. & Redandi. & Comradu. Ita. eia. p. hanc. sane. quod
si. nos. quod. abste. vras. sine. licet. habe. Conagiu. & aliqui. p. hanc. sine. p. alios. p. ones. que
occupantes. pes. & bona. sua. Amiserit. Nos. Cur. Duplato. fructu. p. hanc. res. restituo
ne. p. uat. p. hanc. fieri. p. uat. subio. facent. & dicit. firmu. & dicit. hoc. Invenit. ymper
fent. f. lora. testu. sicut. quibus. nram. Invenit. p. hanc. p. hanc. hanc. hanc. hanc. hanc.
hanc. hanc. hanc. hanc. hanc. hanc. hanc. hanc. hanc. hanc. hanc. hanc. hanc. hanc. hanc. hanc.
al. ut. hanc. hanc. hanc. hanc. hanc. hanc. hanc. hanc. hanc. hanc. hanc. hanc. hanc. hanc. hanc. hanc.

1. Dokument księcia dymińskiego Wacław III, z datą 1 V 1254 r.
Stadtarchiv Greifswald, Urk. Nr. 2

Presens scriptur. In Dno. Datum. Quia que per
fuit Augustinus Invenere & omnino tradidit. Quare est ad illis soliditate scriptur. phemari. se ob
mori penit. tradant. Cuius Iam speciali dilectione pre Certi Curant. Dicitur Curate nostras
Erphesfelle regant. & hanc sine & Inamo Cede Allegant. quod quidamoda obsequia. & dicitur ferri
tunc que sicut eide Curat scriptur. quibus & no cessat. quibus sine consuetudine vram volumus. quod
omib. ad ipsam Curate nram venire volent. Sicutenab. In partu. Calende. & In partu. q
dicit. Pridie. & Intra. usq. ad Curate. firmu. Dicitur. & libere. p. hanc. veniendi. ad ipsam
& Redandi. hanc. sua. Jura. vendendi. & Redandi. & Comradu. Ita. eia. p. hanc. sane. quod
si. nos. quod. abste. vras. sine. licet. habe. Conagiu. & aliqui. p. hanc. sine. p. alios. p. ones. que
occupantes. pes. & bona. sua. Amiserit. Nos. Cur. Duplato. fructu. p. hanc. res. restituo
ne. p. uat. p. hanc. fieri. p. uat. subio. facent. & dicit. firmu. & dicit. hoc. Invenit. ymper
fent. f. lora. testu. sicut. quibus. nram. Invenit. p. hanc. p. hanc. hanc. hanc. hanc. hanc.
hanc. hanc. hanc. hanc. hanc. hanc. hanc. hanc. hanc. hanc. hanc. hanc. hanc. hanc. hanc. hanc.
al. ut. hanc. hanc. hanc. hanc. hanc. hanc. hanc. hanc. hanc. hanc. hanc. hanc. hanc. hanc. hanc. hanc.

2. Dokument rycerzy Wenera i Henryka z Łosic, z datą 21 III 1267 r.
Stadtarchiv Greifswald, Urk. Nr. 7

z nazwiskiem autora cenionych studiów o gotyckim piśmie dokumentowym Walterem Heinemeyerem, a zwłaszcza zmarły w 1980 r. W. Schlögl z Monachium¹².

Identyfikacja rąk pisarskich jest możliwa na wspólnym gruncie paleografii i naukowej grafologii, ponieważ w jednym i drugim przypadku podlega ona takim samym warunkom logicznym. Obie nauki, choć w różnym stopniu, opierają się na elementach graficznych pisma. Metoda grafologiczna wymaga bardzo wielostronnej i uważnej analizy, która powinna objąć kompleks najróżniejszych elementów rękopisu, a więc całą strukturę pisma we wszystkich jego strefach: śródlinijnej, nadlinijnej, podlinijnej, łącznie z jego rozkładem na podłożu (topografia i geometria pisma). W grafologii przed widzeniem form graficznych na pierwszym planie stawia się sposób prowadzenia linii i związanych z tym indywidualnych właściwości pisma¹³. Taka analiza rękopisu wymaga oczywiście wprawy i jest możliwa u badacza biegłego w zakresie paleografii praktycznej. Warunki owe dość wymownie akcentuje następująca wypowiedź Harry Bresslaua: „Alles kommt darauf an, das Auge durch lange Übung an und mit diesen Dingen genügend zu schärfen und so Übereinstimmungen und Unterschiede auch dann sehen zu lernen, wo ein anderer Ungeübter nichts besonderes sehen würde”¹⁴.

Zakładając, że metody grafologiczne mogą z pożytkiem uzupełniać analizę paleograficzną w ustaleniach identyfikacyjnych pism średniowiecznych, musimy przyjąć, iż zakres takiego badania powinien obejmować te elementy pisma, które częściowo mają oparcie w wyuczonych wzorach, częściowo zaś nie pokrywają się z nimi, lecz są wynikiem właściwości osobowych pisarzy, ich upodobań, nawyków i wprawy. Owe indywidualne odmienności dostrzegalne w rozmaitych średniowiecznych rękopisach, co najmniej od końca XII w., były różnie kształtowane pod względem stopnia wyrazu owej indywidualności. Trudno jest dokładnie określić ogólną liczbę właściwości graficznych rękopisów, zdeterminowanych ruchem ręki pisarza, które należy śledzić przy badaniach identyfikacyjnych, gdyż w każdym przypadku zależały one od zespołu czynników psychicznych, fizjologicznych i technicznych oraz były tak różne jak różni byli sami pisarze¹⁵. U jednych na przykład można dostrzec charakterystyczne ciągnięcie zakończeń niektórych wyrazów albo wierszy ku górze lub ku dołowi, u innych cecha ta w ogóle nie wystąpi. Nie ulega bowiem wątpliwości, iż w każdym wyrobionym charakterze pisma znajdziemy pewne cechy indywidualne, których nie ma w innych. Grafologia ma bardzo rozbudowaną terminologię, służącą do opisywania produktu graficznego i wszystkich jego właściwości (tak zwane katalogi cech morfologicznych)¹⁶. Proces personalizacji pisma polega na odchodzeniu od form rysunkowych liter i znaków zamkniętych w wyuczonych wzorach. Z osiągnięciem przez pisarzy znacznej wprawy, która pozwalała na automatyzację ruchów ręki, rysunek kaligraficzny liter i ich łączy ulegał uproszczeniu albo też komplikacji graficznej, co świadczyło o odchodzeniu od wyuczonych wzorców. Do najważniejszych kategorii graficznych podkreślających indywidualne właściwości różnych duktów pisarskich, w większym lub mniejszym stopniu dostrzegalnych w każdym wyrobionym piśmie od co najmniej XII w.¹⁷, należą: nachylenie pisma (prostopadłe, prawoskośne, lewoskośne), naciskowość, płynność i ciągłość linii, sposób wiązania liter, ich elementów oraz znaków funkcjonalnych, tempo pisania¹⁸, mo-

¹² W studium: Die Unterfertigung deutscher Könige von der Karolingerzeit bis zum Interregnum durch Kreuz und Unterschrift. Beiträge zur Geschichte und zur Technik der Unterfertigung im Mittelalter [Münchener Historische Studien, Abt. Geschichtliche Hilfswissenschaften, 16], Kallmünz 1978. Autor ten w znacznym stopniu wykazał praktyczne możliwości adaptowania naukowej grafologii na użytek paleografii. Uzasadnienie celowości tego rodzaju badań przedstawił w artykule: Zum Problem des Identitätsnachweises in mittelalterlichen Handschriften, Historisches Jahrbuch 100 (1980) s. 131–162.

¹³ Zob. J.H. Michon, System der Graphologie, hrsg. v. R. Pophal, München 1964, s. 36–38, 82; H. Pfanne, Handschriftenvergleichung für Juristen und Kriminalisten. [Kriminalwissenschaftliche Abhandlungen, 4], Lübeck 1971, s. 47.

¹⁴ H. Bresslau, Handbuch der Urkundenlehre für Deutschland und Italien, II, Berlin 1931, s. 537.

¹⁵ J. Crepiéux-Jamin, Les bases fondamentales de graphologie et de l'expertise en écriture, Paris 1921, s. 132; H. Pfanne, Handschriftenvergleichung, s. 47.

¹⁶ Ibidem.

¹⁷ Zarówno w kaligraficznych pismach „budowanych” z elementów liter, jak i w kursywie.

¹⁸ Ocenia się go na podstawie kryterium wizualnego opartego na takich właściwościach graficznych, jak ciągłość linii, nachylenie, rozwlekłość, wysmukłość liter, czytelność. Na ogół zwiększonemu tempu pisania odpowiada zwiększony kąt nachylenia; przy bardzo pośpiesznym pisaniu pewne litery uzyskują takie same kształty, np. *a-u*, *g-y*, *u-n* itd. Zob. H. Schneickert, o. c., s. 12.

duż liter, symetryczność, linearność i jakość marginesów (pionowość), rozwlekłość liter i ich łączeń, jakość estetyczna pisma.

Pismo badane pod kątem widzenia wszystkich szczegółowych kategorii graficznych uwidacznia liczne nawyki i przyzwyczajenia różnych pisarzy, które stale się powtarzają, gdy czynność pisania była u nich w takiej mierze wyrobiona, iż wykonywali ją automatycznie. Indywidualność w piśmie wyrobionym jest na ogół „podtrzymywana”, pomimo że stale podlega ona fluktuacjom pod wpływem różnych czynników natury technicznej¹⁹ (zmiennosc materiału i środka pisarskiego, sposobu trzymania ręki) i fizjologiczno-psychicznej (np. różnice fizyczno-psychiczne związane z wiekiem, chwilowe stany emocjonalne itd.).

Uważna analiza licznych próbek wprawnego pisma tych samych pisarzy pozwala stwierdzić, że przeważnie nie jest możliwe wykrycie absolutnie identycznych cech graficznych, lecz tylko względnie identycznych. Drobne odchylenia formalne mogą więc mieścić się w ramach pewnej dopuszczalnej tolerancji. Takie odstępstwa graficzne traktuje się w grafologii jako normalne również w rękopisach pisanych w warunkach oddziaływania na pisarza identycznych czynników natury technicznej i fizjologiczno-psychicznej²⁰. Tak więc im pismo jest bardziej wyrobione, tym ciekawszy stanowi materiał dla badania grafologicznego, gdyż kryje w sobie różnorodny w szczegółach indywidualizm pisarza. Bardziej szablone pisma przedkursywne, zwłaszcza owe mechanicznie, przepisywane przez średniowiecznych skrybów, z natury rzeczy musiały być zbliżone do pierwowzoru.

Weryfikacja wyników identyfikowania duktów indywidualnych w średniowiecznych rękopisach, prowadzona przy zastosowaniu kryteriów paleograficznych i grafologicznych, nie jest oczywiście możliwa. Analiza paleograficzna wzmocniona opinią grafologiczną, opartą na znacznej liczbie cech wspólnych rękopisów nie uwzględnianych w badaniu tradycyjnym, w znacznym stopniu uprawdopodobnia dane identyfikacyjne. Ocenę grafologiczną determinuje rodzaj i liczba cech wspólnych, stopień wprawy pisarskiej anonimowego pisarza oraz zakres materiału porównawczego²¹. Analiza grafologiczna przynosi mierne wyniki lub nie jest w ogóle możliwa w przypadku pisma nienaturalnego, świadomie depersonalizowanego przez pisarza (przez ukrywanie właściwości indywidualnych) i to również, gdy jest ono mechanicznie przepisywane lub gdy kopiowane są formy graficzne pierwowzoru — wreszcie w pismach kreślonych ściśle według z góry przyjętego szablonu²². W badaniach pismoznawczych, opartych na metodach właściwych dla grafologii naukowej, jedne właściwości graficzne są niewątpliwie przedmiotem dość subiektywnej oceny, polegającej na opisie, inne mogą być poddane ściślejszej charakterystyce pomiarowej (geometryczno-strukturalnej), polegającej na opisywaniu wyodrębnionych części rękopisu dowolnymi figurami płaskimi. Metoda taka pozwala porównywać kształty figur wykreślonych wielkościami wybranych liter i znaków oraz ustalać ich wzajemne położenie i proporcje²³.

Metody typowe dla sądowych ekspertyz pisma mogą być z pożytkiem wykorzystywane w badaniach autentyczności średniowiecznej dokumentacji czynności prawnych. Ustalenia osiągane taką drogą dotyczą w mniejszym stopniu kształtów liter i znaków, łatwych do naśladowstwa, i nie opierają się tylko na liczbie podobieństw i różnic, ale i na jakości wykonania. O identyfikacji decydują naturalne cechy graficzne, występujące w pismach świadomie nie depersonalizowanych, mające oparcie w trwałych nawykach i przyzwyczajeniach ruchowych pisarzy. Fałszerz, zależnie od okoliczności towarzyszących podrobieniu, świadomie ukrywa dukt swojego pisma bądź naśladuje formy typowe dla innego pisarza (skrytorium, kancelarii). W jednym lub w drugim przypadku sprawca podrobienia dokumentu lub jakiegokolwiek rękopisu na ogół rysuje, a nie pisze w sposób właściwy dla ruchów jego ręki przy automatycznym prowadzeniu pióra. Przy niezakłóconym pisaniu normalnym pióro odrywa się od podłoża

¹⁹ H. Pfanne, *Lehrbuch der Graphologie. Psychodiagnostik auf Grund graphischer Komplexe*, Berlin 1961, s. 13–15

²⁰ Zob. H. Schneickert, o. c., s. 26–27.

²¹ Zob. J. Gayet, *Manuel de police scientifique*, Paris 1961, s. 310; M. Czubański, A. Krukowski, *Kryminalistyczne metody badania źródeł historycznych XIX i XX wieku*, St. Źródł. 17 (1972) s. 16–19.

²² Zob. w tej sprawie J. Gayet, o. c., s. 308–312; H. Kwieciński, *Grafologia sądowa*, Warszawa 1934, s. 97.

²³ Szczegółowo traktuje o tych metodach praca Z. Czeczota, *Kryminalistyczna problematyka ekspertyzy pisma ręcznego*, Warszawa 1971.

pisarskiego niemal w ruchu; ślad takiego przerwania jest odmienny jak w przypadku podrabiania pisma. Falszerz stara się o dokładne naśladownictwo wszystkich form pisma podrabianego²⁴.

Takie cechy pisma, jak sposób wiązania liter i ich elementów, kąt nachylenia czy naciskowość oraz płynność linii pisma stanowią najbardziej niezmiennie przyzwyczajenia, wynikające z trwałych nawyków i właściwości ruchowych pisarza²⁵. Jeżeli zatem jednolitość poszczególnych tych cech utrzymuje się w całym tekście, świadczyć to może o naturalnym grafizmie badanego pisma lub pism, natomiast jej zakłócenia (np. nierównomierność naciskowości, różny kąt nachylenia, linie na przemian rwane i ciągłe) zazwyczaj wskazują na celową depersonalizację pisma lub naśladownictwo innego pierwowzoru w celu podrobienia.

Przedstawione propozycje badawcze zastosujemy — w ograniczonej mierze — do dwóch tylko dokumentów zachodniopomorskich z XIII w. Wystawcą pierwszego, z datą 1 maja 1254 r., był książę dymiński Warcisław III²⁶, drugiego zaś, z datą 21 marca 1267 r. — rycerze Werner i Henryk z Łosic (dziś Loitz w NRD)²⁷. Odbiorcą obu aktów było miasto Gryfia (Greifswald), jednocześnie miejsce ich wystawienia.

Mimo znacznej różnicy czasu, w obu przypadkach mamy do czynienia z tym samym, ustabilizowanym gestem pisarskim. Już na pierwszy rzut oka pismo to sprawia wrażenie dość pośpiesznego i pozbawione jest w ogóle elementów ozdabiających. Liczne litery napisane zostały kursywnie²⁸. Konsekwentnie kursywnie kreślone *-d* pisarz łączy zazwyczaj szerokim łukiem z literą następną²⁹.

Obraz pisma w obu dokumentach daje wrażenie mocno zaciemnionego i przeładowanego znakami graficznymi, nie tylko ze względu na małe odstępki międzywierszowe, ale również z powodu konsekwentnego na ogół zwierania przez pisarza rozdwojonych linii kursywnie kształtowanych trzonek długiego *-s* oraz *-f*, które w częściach górnych wykończane były dość długą, mocno akcentowaną graficznie linią poziomą, równoległą do linii pisma³⁰.

Zauważalny w obu aktach brak światła między wyrazami spotegowany jeszcze został kreśleniem identycznych, dużych znaków tachygraficznych na *et*³¹. W licznych miejscach obu tekstów łatwo stwierdzić bezpośrednie łączenie z sobą liter warstwy śródlinijnej³². Dość szczególnym nawykiem pisarza było zaczynanie z dużej litery wielu wyrazów nie rozpoczynających zdań ani nie stanowiących nazw miejscowych czy osobowych³³.

W dokumencie rycerskim, już po datacji, tą samą ręką, ale duktem bardziej ściśnionym, dopisana jeszcze została lakoniczna klauzula poszerzająca treść nadania: *Ommes subditi nostri liberi sunt a thelonio in perpetuum*.

Mimo trzynastu lat dzielących spisanie jednego i drugiego dokumentu, ich pismo zdradza ten sam stopień wyrobienia ręki. Cechuje je duża płynność i ciągłość linii. Nacisk pióra bywał między innymi silniejszy przy zamasytym kreśleniu końcowych linii liter w części nadlinijnej (np. przy długim *-s*, *-f*; *-d*, w elementach końcowych znaków abrewiacyjnych, kreślonych pośpiesznie łącznie z ostatnią literą wyrazu)³⁴. Identyczny moduł liter, kąt nachylenia pisma (nieznacznie lewoskośny), rozkład liter, wyrazów oraz w miarę nie zakłócona linearność świadczą, że indywidualizm cech został niemal w pełni podtrzymany w obu egzemplarzach i to wbrew dużej różnicy czasu dzielącego momenty ich spisania.

²⁴ Por. M. Czubański, A. Krukowski, o. c., s. 19.

²⁵ Zob. J. Gayet, o. c., s. 305–316

²⁶ Pommersches Urkundenbuch, Bd. II (1254–1286), bearb. v. R. Prümers, Stettin 1885, nr 580 [oznaczany dalej literą A, z numerem w(iersza)].

²⁷ Ibidem, nr 838 [oznaczany dalej literą B i numerem w(iersza)].

²⁸ M. in. zazwyczaj smukłe, dwuoczkowe a. Np. A w. 1: *ea*; B w. 2: *gratia*.

²⁹ Np. A w. 8: *Wendendo et Reendendo*; B w. 12: *diem ad*.

³⁰ Zob. np. A w. 7: *infra usque*; B w. 14: *sepedictis burgensibus — sicuti asserebant*.

³¹ Zob. np. A w. 6–7: *Gelende et in portu quod dicitur Rudyen et infra*; B w. 6: *dyminensis et tocius Sclauie domini nostri Barnym et amicorum*.

³² Zwłaszcza *c+u*, *r+e*, *o+r*, okrągłe, *u+e*, *m+e* itd.

³³ Zob. np. A w. 10: *Nos Cum Duplicato Fructu*; B w. 15: *In perpetuum Nos et heredes*.

³⁴ Np. A w. 3: *ceteris*; B w. 6: *tocius*; B w. 7: *inter*.

Zbadanie duktów tych dokumentów wykazało zgodność licznych form graficznych w granicach dopuszczalnej tolerancji, co pozwala je łączyć z tą samą osobą. Jej pismo było bardzo ustabilizowane, w znacznym stopniu zautomatyzowane, a więc bardzo wprawne. Może być ono dziełem jakiegoś nieznanego z imienia pisarza rady miejskiej Gryfii, sporządzonym w kancelarii miejskiej. Na to jak się zdaje wskazuje też identyczne miejsce wystawienia. Do przyjęcia tego wniosku skłania ponadto charakter tego duktu. Jest on dość wczesnym przykładem pisma nieskomplikowanego, pozbawionego elementów zdobniczych. Prostota graficzna umożliwiała szybki zapis, a to odpowiadało potrzebom kancelarii rad miejskich, prowadziły bowiem one wiele spraw związanych z życiem mieszczan.

Sur les méthodes d'identification des écritures dans les manuscrits médiévaux

Les méthodes de la classification formelle de l'écriture médiévale avec l'utilisation des critères paléographiques ne suffisent pas. En les utilisant, nous ne pouvons que déterminer la variabilité des formes des lettres et des signes, sans possibilité de les comparer avec les traits personnels de l'écrivain, qui offrent une marque essentielle de l'écriture individuelle. Jusqu'à nos jours, l'analyse paléographique mettait à part les particularités de l'écriture qui ne résultaient pas du canon appris. Cependant, certaines particularités graphiques étant le reflet des traits personnels et de la structure physique de l'écrivain, existent déjà dans les écritures de la minuscule caligraphique du XI^e-XII^e s., et d'autant plus à l'époque de la formation de la cursive gothique au cours du XIII^e s. Donc, les méthodes paléographiques traditionnelles, déjà pour le XII^e et XIII^e s., ne sont pas suffisantes dans la détermination des écoles et des écritures.

Les déficiences des méthodes paléographiques aussi bien en Pologne qu'en Europe occidentale étant dernièrement indiquées, il faut prendre en considération les résultats de la graphologie scientifique. Les recherches ainsi élargies permettent d'envisager tout le répertoire des traits et des formes typiques de l'écriture. Cela rend possible aussi à reconstruire la manière même de l'écriture et sa technique. Par suite de ce travail, nous n'obtenons pas seulement une image de ces traits de l'écriture qui sont basés sur les schémas appris, mais aussi ceux qui résultent de la personnalité des écrivains, de leurs prédilections, leurs goûts, leurs habitudes et leur routine. Les particularités graphiques des manuscrits médiévaux, et d'autant plus postérieures au Moyen Age (inclinaison de l'écriture, continuité de la ligne, façon de la liaison des lettres, pression sur la ligne, rythme de l'écriture et autres) dépendaient de plusieurs facteurs psychiques, physiologiques et techniques, et elles n'étaient pas seulement la répétition des schémas appris.